

Сөйлеу барысында сөздің мағыналық тіркесімділік қабілеті мен мүмкіндігін анықтайды. Төртіншіден, **орфоэпиялық норма** тілдің өзінің табиғи заңдылығына қарсы келмей айтылудағы нормасын дұрыс сақтап сөйлеу. Бесіншіден, **орфографиялық норма** қазақ тілінің орфографиялық нормаларын тұрақтандыруда, жұртшылықтың жазу мәдениетін көтеруде орфографиялық сөздіктің бірнеше басылымы жарық көріп, әр басылым сайын сөздік толықтырылып, жүйесі жетілдіріле түсуде. Алтыншыдан, **грамматикалық норма** сөздің, сөз формаларының жасалуы. Сөз таптарының, олардың формаларының қолданылуы. Синтаксистік конструкциялардың жасалу ережелерін анықтайды.

Қорыта келе, тіл байлығы, дұрыс, сауатты жазу дағдысы бәрінен бұрын лексикадан, семантикадан көрінетіні белгілі, яғни сөздік қоры бай адамның сөйлеуі мен жазуынан да тіл байлығы байқалып отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Дәулетбекова Ж., Қосымова Г., Юсуп П. Қазақ тілі. Оқыту әдістемесі Жалпы білім беретін мектептің 5-сынып мұғалімдеріне арналған. Алматы, «Атамұра», 2017.- 128 бет.
- 2 Қосымова Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері және тілдік танымы. А., 2005.
- 3 Қыдыршаев А. Шешендіктануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. А., Білім. 2000.
- 4 Бейсембаева З. Тіл мәдениетінің негіздері. А., 1991.
- 5 Балақаев М., Жанпейісов Е., Тomanov M., Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилстикасы. А., 2004.
- 6 Сыздық Р. Абай және Қазақтың ұлттық әдеби тілі. А., 2004.

References:

1. Däuletbekova J., Qosymova G., İusup P. Qazaq tılı. Oqytu ädistemesi Jalpy bilim беретin mekteptiñ 5-synyp müğalimderine arnalğan. Almaty, «Atamūra», 2017.- 128 bet.
2. Qosymova G. Qazaq şeşendik öneriniñ negizderi jäne tildik tanımy. A., 2005.
3. Qydyrşayev A. Şeşendiktanudy oqytudyñ ғыlymi-ädistemelik negizderi. A., Bilim. 2000.
4. Beisembaeva Z. Til mädenietiniñ negizderi. A., 1991.
5. Balaqayev M., Janpeiisov E., Tomanov M., Manasbaev B. Qazaq tiliniñ stilistikasy. A., 2004.
6. Syzdyq R. Abai jäne Qazaqtynñ ülttyq ädebi tili. A., 2004.

МРНТИ 16.31.51

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.83>

Рахметова Р.С.,¹ Нәби Н.Б.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТІЛДЕСІМДІ МЕНГЕРТУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазіргі білім беру жүйесінде болашақ мұғалімнің кәсіби тұлғасына, оның оқушымен қарым-қатынасына айрықша мән беріледі. Болашақ мұғалімнің кәсіби тұлғасы, мамандығына даярлығы оның тек теориялық материалдарды игеруінен ғана емес, оқушымен, өзін қоршаған ортамен тілдесімге түсе алу қабілетімен де айқындалады. Сондықтан педагогикалық жоғары оқу орындарында оқитын студенттерге оның кәсіби қызметінде басты рөл атқаратын педагогикалық тілдесім мәдениетін үйретудің маңызы зор. Себебі педагогикалық тілдесім оның кәсіби маман ретінде қалыптасуында басты рөл атқарады. Мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас педагогикалық тілдесім арқылы жүзеге асатындықтан оның қыр-сырын меңгерудің мәні зор. Мақалада болашақ филолог-мамандарға педагогикалық тілдесімді меңгерту туралы сөз болады. Педагогикалық тілдесім мәселесін зерттеген ғалым-әдіскерлердің ой-тұжырымдарына тоқталады. Педагогикалық тілдесімде негізгі рөлге ие сөйлесім әрекетінің түрлері жөнінде айтылады. Педагогикалық тілдесімді үйретуде қолданылатын диалогтің түрлері ұсынылған.

Түйін сөздер: педагогикалық тілдесім, сөйлеу мәдениеті, сөйлесім әрекеті, сенімділік, қарым-қатынас, жаттығулар

Rakhmetova R.,¹ Nabi N.²

*^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

WAYS OF MASTERING PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Abstract

In the modern education system, special importance is attached to the professional personality of the future teacher, his relationship with the student. The professional personality, the readiness of the future teacher for the profession is determined not only by his mastery of theoretical material, but also by the ability to communicate with the student, with his environment. Therefore, it is important to teach students studying in pedagogical universities the culture of pedagogical communication, which plays a key role in their professional activities. Because pedagogical communication plays a key role in his development as a professional. The article deals with the mastery of pedagogical communication by future philologists.

It is focused on the opinions of scientists and methodologists who have studied the problem of pedagogical communication. The types of conversational activities that play a key role in pedagogical communication are discussed. The types of dialogues used in teaching pedagogical communication are presented.

Keywords: pedagogical communication, speech culture, speech activity, confidence, communication, exercises

Рахметова Р.С.,¹ Наби Н.Б.²

*^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан.*

ПУТИ ОВЛАДЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ОБЩЕНИЕМ

Аннотация

В современной системе образования особое значение придается профессиональной личности будущего учителя, его взаимоотношениям с учеником. Профессиональная личность, готовность будущего учителя к профессии определяется не только его овладением теоретическим материалом, но и умением общаться с учеником, с окружающей его средой. Поэтому важно научить студентов, обучающихся в педагогических вузах культуре педагогического общения, которая играет ключевую роль в его профессиональной деятельности. Потому что педагогическое общение играет ключевую роль в его становлении как профессионала. В статье речь пойдет о овладении педагогическим общением будущими специалистами-филологами.

Ориентирован на мнения ученых и методистов, которые изучали проблему педагогического общения. Обсуждаются виды разговорной деятельности, играющие ключевую роль в педагогическом общении. Представлены типы диалогов, используемых в обучении педагогическому общению.

Ключевые слова: педагогическое общение, культура речи, речевая деятельность, уверенность, общение, упражнения

Кіріспе. Қазіргі жаһандану заманында виртуалды орта мен компьютерлік ойындар адамдар арасындағы тікелей тілдесімді алмастырып отырғаны белгілі. Сондықтан да адамдар арасындағы тікелей тілдесім жасау мәселесі барлық адамзатты толғандырып отырған мәселеге айналды. Бұл әсіресе, педагог мамандарды алаңдатып отыр. Өйткені мұғалім – баламен тікелей қарым-қатынас жасайтын тұлға. Оның үстіне біздің ақпараттық қоғамымыз бен ашық білім беру алаңында болашақ мұғалім туралы жаңа түсінік қалыптасуда. Қазіргі мұғалім өзінің пәні мен замануи технологияларды тамаша игерген, кез келген ортада адамдармен қарым-қатынас жасай білетін, коммуникативті күзіреттілігі қалыптасқан тұлға болуы тиіс. Ол өзінің кәсіби қызметінде педагогикалық тілдесім мәдениетін игерген тұлға болуы шарт. Ал педагогикалық тілдесім тіл мәдениетімен сабақтастықта өріледі. Бұл тұлғаның тілді білуімен байланысты. Ғалым Мәулен Балақаевтың пікірінше, «тілді білу қандай қиын болса, тіл маманы болу одан да қиын. Тек ойы айқын, тілге жетік адамдар ғана қиыннан қиыстырып, әсерлі де дәлелді етіп сөйлей алады, жаза біледі. Тілді жақсы білу, оны дұрыс қолдану талаптары, анау-мынау ғана емес, цивилизация, прогресс, алдыңғы қатардағының бәрін оқып-үйрену арқылы, халық тілі байлықтарына, тілдің ғылыми негіздеріне қанық болу арқылы жетіледі [1, 275]. Олай болса, оқушының тілді білу деңгейін арттыруда педагогикалық тілдесім маңызды рөлге ие болады.

Әдістемесі. Қазақ тілін оқыту әдістемесінде тілдесім терминін тұңғыш рет ғылыми айналымға енгізген, ғалым-әдіскер Ф.Ш.Оразбаева «арнаулы оқу орындарында педагог мамандарды дайындау оқытушының өз ісінің шебері болуын қалыптастырумен байланысты» қарастырылуы керек деп санайды. Ғалым «келешек ұстаз өз саласының білгірі болу үшін, бүгінгі күн проблемасын тани білуі, ғылымдағы тиімді әдіс-тәсілдерді меңгере білуі, қазіргі уақыт талабына сай іскерлікті жетілдіре алуы қажет» дей келіп, мұғалімдердің «1) осы тілді үйрету әдістемесін жете білуін; 2) оқушы алдында білімімен қатар интеллектуалдық мәдениетінің жоғары болуын; 3) әлемдегі мәдениет үлгілерін игеруін; 4) эстетикалық, этикалық деңгейдегі қарым-қатынасты меңгеруін; 5) адамзат құндылықтарынан хабардар

болуын; б) адами құндылықтарды өз ойына сіңіре білуін қажет етеді» деп түйіндейді. Әдіскер педагогтің «шеберлігі адами қарым-қатынастан, бала жанын ұғынудан, онымен рухани байланыстан» тұратынын, тіл «коммуникативтік-элеуметтік қызмет атқара отырып, адамдар арасындағы бейресми, ресми түсіністікті, пікірлесуді, өзара қарым-қатынасты қамтамасыз» ететінін, «тілді қолдану адамдардың пікірлесуі тұрғысынан, өзара түсіністікке, сөйлесуге жетелейтін бағытта үйретілгенде ғана дұрыс жолға» қойылатынын айтады. Ғалым педагогикалық қатысымның «кәсіпке қатысты түрлі сөйленіс жағдаяттарының топтамасы» екенін айтып, «сөйленіске қатысты қатысушылардың құрамында басты рөлді ұстаз атқарады, ал қалған қатысушылар тиімді сөйленіс тәсілінің жүзеге асырылуымен әсерлі сөйлеуге үйренеді, тіл мәдениетін меңгереді, риторикалық білім мен эстетикалық тәжірибе алады» деп тұжырымдайды [2, 123].

Педагогикалық тілдесімде тілдік қарым-қатынас негізгі рөлге ие. Бұл тілдік қарым-қатынасты күрделі және басты танымдық үдеріс ретінде қарастыруды қажет етеді. Қазақ тіл білімінің негізін қалаған Ахмет Байтұрсынұлы тілдік қатынасқа айрықша мән берген. Педагогикалық тілдесімге қажетті сапалардың бірі – тіл тазалығы. А.Байтұрсынұлы тіл тазалығын сақтаудың маңыздылығына тоқтала келіп: «Таза сөйлеу дейтініміз – ана тілінің сөзін басқа тілдің сөзімен шұбарламау, басқа тілден сөз тұтыну қажет болса, жұртқа сіңісіп, құлақтарына үйір болған, мағынасы халыққа түсінікті сөздерді алу. Біз сияқты мәдениет жемісіне жаңа аузы тиген жұрт, өз тілінде даяр сөздерді алғыштап, ана тілі мен жат тілдің сөздерін араластыра-араластыра, ақырында ана тілінің қайда кеткенін білмей, айрылып қалуы ықтимал» деп тіл тазалығын сақтауға мән бергізеді [3, 76].

Тіл кез келген сөйлеу құбылысындағы хабарды қабылдау мен өңдеудегі танымдық үдеріс ретінде пайымдалады. Танымдық үдеріс қатысымдық бірліктер арқылы хабарды қабылдау мен жіберуде, сөйлеуде іске асатын шарттарға, кімдердің арасында жүзеге асатындығына тәуелді болып келеді. Тіл екі жақты байланысты немесе ұжымдық білімді қажетсінеді. Студенттің өз білімі мен элеуметтік ортада алатын білімі өзара тығыз байланысты бола келіп, сөйлеу әрекетіне әсер етеді. Білімді берудің ұтымды жолдарын анықтау оның танымдық деңгейінің дамуына әсер етеді.

Сөйлеу әрекеті бірнеше кезеңдер арқылы жүзеге асырылады: Бірінші, ойды шығаруға дайындық. Бұл кезеңде уәжділікті, талапты, мақсатты сезіну жүзеге асады, өткен тәжірибе және жағдайды ескеру негізінде ойды шығару нәтижелерін ықтималдықтан болжау жүзеге асады. Студенттің сөйлеу қатынасында жылдам реакция тудыратын мұндай дайындықтағы шешімдер танымдық деңгейде үлкен жылдамдықпен әсер етеді. Бұл шешімдердің бәрі жинақтаудың немесе нақтылаудың түрлі деңгейлерін иеленуі мүмкін және ойды шығарудың ішкі жоспарының құрылуымен аяқталады. Сөйлеу әрекетінің жетістігі тілді игерудің нәтижесі мен студенттің сөйлеу дағдысы мен іскерлігінің қаншалықты дәрежеде қалыптасқандығына тәуелді болып келеді. Студент педагогикалық тілдесімде айтатын сөзін іштей жоспарлау арқылы жүзеге асырады. Жадтағы сөзді тыңдау, қолданып көру, сөздерді шығарып тастау, т.б. әрекеттер жүзеге асады. Тілдесімге есте сақталған, тыңдалған сөздерді бағалау механизмі әсер етеді. Ол өзіне қажетті сөзді осы механизм арқылы бағалап, содан кейін барып қолданады.

Ғалымдар сөз адам жадында жекелеген күйде емес, жүйеленген түрде, қажетті сөзді тыңдауды жылдамдататын және жеңілдететін тематикалық блоктар түрінде сақталады деп санайды. Бірнеше рет қолданылған сөз «индукцияланған» болып табылады, сондықтан сөйлеушінің оларды қайта қолдану бағыты бақыланады. Сөздерді тыңдауда тәжірибе негізінде көрінетін және жадта сақталатын ассоциация да белгілі бір рөл атқарады.

М.Жұмабаев «ойдың тілі – сөз. Біз сөз арқылы ғана неше түрлі ойымызды сыртқа білдіре аламыз һәм басқа адамдардың ойларын біле аламыз», - дей келіп, «сөз болмаса, адамда білім» және «адамзаттың бір-бірімен ұғысуы» болмайтынын, «жан көріністерінің ең қымбаты – ой» екенін, «ой тілі – сөз» болып табылатынын айтады [4, 72].

Сырттай сөйлеу ойды шығарудың дыбыстық немесе графикалық көрінісі арқылы жүзеге асады. Бұл кезең – ең жауапты кезең, ол ойды шығарудың оң немесе теріс нәтижелерін анықтайды. Егер іштей сөйлеуден сырттайға өту қандай да бір себептер бойынша бұзылған болса, онда іштей сөйлеу сыртқы жағынан нашар көрініс табады. Мұндай сөйлеу толық емес, байланыссыз, түсініксіз болып көрінеді. Кейде студент ойша жақсы орындаған тапсырмасын дұрыс жеткізе алмай қиналады. Бұл оның қатысымдық құзыреттілігінің деңгейін көрсетеді. Көкірегі сайрап тұрса да, ойын нақты, дәл айтып бере алмайды.

Сөйлеуді қабылдау акустикалық немесе графикалық кодтан іштей сөйлесу кодына өту; синтаксистік құрылымдардың, грамматикалық формалардың шифрын шешу; ойды шығарудың ортақ жоспарын түсіну; ойды шығарудың түпкі ойы мен уәждерін түсіну; алынған ақпараттың нәтижесін көрсету (ойды шығару мазмұны, оның идеясы, айтушының көзқарасы т.б.); формаларды таңдау мен тілдік құралдарды ұғыну тәрізді әрекеттерді қамтиды.

Түсінік екі деңгейде көрінеді: тілдік және мазмұндық. Біріншісі екіншісіз, ал екіншісі біріншісіз болуы мүмкін емес. Толық түсінік әрдайым жетістікке жете бермейді. Түсінік қабылдаушының ықпалы болғанда ғана қабылданады, есте сақталады. Бұл баяншының ақпаратын қабылдау қабылдаушының түйсігімен тығыз байланысты екенін байқатады. Кері байланыс – сөйлеу әрекетін бағалаудың маңызды элементі ретінде оның нәтижесін бағалауға мүмкіндік береді. Біршама толық кері байланыс диалогтарда жүзеге асады. Жіберілген хабарды түсіну сапасы коммуникация кезінде жүзеге асатын әртүрлі шарттарға тәуелді. Мұндай шарттардың жиынтығын контекст деп атайды. Сөйлеу қатынасының ортақ контексі анық және жасырын контекстен тұрады. Анық (немесе эксплицитті) контекст тікелей бақылауға жататындарды көрсетеді. Ол вербальды және вербальды емес деп бөлінеді. Жасырын контекст – бұл тікелей бақылауға жатпайтындар. Жасырын контекске уәж, мақсат, коммуниканттардың ықпалы мен орнықтылығы, олардың жеке сипаттамалары жатады. Ойды шығару контексіне тәуелділік әртүрлі нәтижелерге әкелуі мүмкін [5, 105].

Сөйлеу қатынасының негізгі мақсаты – бұл ақпараттардың алмасуы, яғни ойды шығару арқылы мағынасын жеткізу және түсіну, адамды түсінуге тырысу. Бұл үшін қатынас үдерісіне ықпал етуші факторларды ескеру және дұрыс қолдану қажет. Мұндай факторлар негізінде сөйлеу коммуникациясының түрлі формалары мен типтері анықталады. Вербальды сөйлеу коммуникациясы ауызша және жазбаша түрде жүзеге асырылады.

Кез келген сөйлеу жағдаяты белгілі бір дәрежеде іске асады. Онда әр түрлі қарым-қатынас болуы ықтимал. Мысалы, егер студент курстасымен үзілісте әңгімелессе, олардың әңгімесін былайша сипаттауға болады: ауызша форма → тікелей қатынас → өндіру мақсатындағы диалог → тұрмыстық әңгіме. Коммуникацияның әрбір типі үшін спецификалық тілдік құралдар, мінез-құлық тактикасы, тәжірибеде сөйлеу коммуникациясы үрдісінде жетістікке қол жеткізудің қажетті шарттары болып табылатын қабылдау дағдысы іске асады. Тілдік қарым-қатынас сөйлесім әрекетінің түрлері арқылы жүзеге асырылады: айтылым – бұл ақпаратты тасымалдаушы акустикалық сөйлеу сигналдарының жіберілуі; тыңдалым – акустикалық сөйлеу сигналдарын түсіну және ұғыну; жазылым – сөйлеу сигналдарын графикалық символдар көмегімен шифрлау; оқылым – графикалық белгілерде шифрлау және олардың мағынасын түсіну; тілдесім – адамдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірде бір-бірімен тіл арқылы қарым-қатынасқа түсіп, өзара пікірлесуінің нәтижесінде бірінің ойын бірі ауызша да, жазбаша да түсінуі және оған жауап қайтаруы. Ақпараттарды кодтау механизмі айтылым және жазылым барысында, декодтау тыңдалым мен оқылым барысында жүзеге асады. Айтылым және жазылым барысында адам акустикалық сигналдармен, ал жазылым мен оқылымда графикалық белгілермен әрекет жасайды. Қабылдаушы келіп жатқан белгілерді қабылдап, оның кодталуын шешу арқылы пікірдің мағынасын біледі. Сонымен қатар пікір айту дәлелдемелері пайда болып, сөз алмастыру жүреді, яғни қарсы байланыс орнатылады. Осылайша баяншы мен қабылдаушының орындары ауысады, бірақ қатысымдық әрекет жүйесі өзгермейді. Тілдік қатынас - әңгіме, сұхбат ретінде ғана емес, кез келген ақпарат алмасу мақсатындағы өзара әрекет, адамдардың тілдесуі болып табылады.

Педагогикалық тілдесім көбінесе диалог, полилог арқылы жүзеге асырылады. Диалог – екі жақты құбылыс. Диалог қарым-қатынаста көзделетін мақсатқа қарай күнделікті тұрмысқа байланысты және ресми қарым-қатынасқа сәйкес құрылуы мүмкін. Диалогтық сөйлеуде ым-ишараттың, дене қимылының белсенділігі, эмоционалды-экспрессивтілігі мен әсерлілігі айрықша рөл атқарады. Диалогта сөйлемдердің ықшамдалуы, сөйлейтін сөздің алдына ала жоспарланбауы, ауыз-екі стилінің басым болуы көптеп кездеседі. Педагогикалық тілдесімді үйретуде ғалым-әдіскер Ж.Дәулетбекова ұсынған диалогтердің түрлерін пайдаланған ұтымды [6, 19]. Мысалы:

Диалог-сөзталас. Мұғалімдер бөлмесінде екі оқытушы қазіргі жастар тілінде жиі қолданылатын «*Универ*», «*Общага*», «*ДШ бола ма?*» және т.б. сөздер туралы пікір алмасып отыр. Бір оқытушы оны қалыпты жағдай есептесе, екіншісі бұл сөйлеу нормасына жатпайтынын, бұл олардың сөйлеу мәдениетін төмендетуге әсер ететінін айтып отыр. Екі мұғалімнің пікірі бойынша, диалог-сөзталас құрындар.

Диалог-пайымдау. «Күнделік.кз» пайдаланудың тиімділігі туралы диалог-пайымдау құрындар. Диалогте *ойыңды құптай алмаймын, ренжімеңіз, ойыңыз дұрыс, бірақ, меніңше, кеңесіп пішкен тон келте болмайды* және т.б. сөз оралымдарын қолданыңыз.

Диалог-теріске шығару. Әріптесің жаңартылған білім беру жүйесінде қолданылып жүрген қалыптастырушы бағалаудың балалардың білім нәтижесіне кері әсер тигізетінін айтты. Әріптесіңнің пікірімен келіспейтінін айтып, диалог-теріске шығару құрастырындар.

Диалог-егес. Екі мұғалімге жиынтық бағалауға арналған тапсырма дайындау тапсырылды. Әр мұғалім өз тапсырмасының ұтымды екенін айтып, бір шешімге келе алмады. Осы мәселе төңірегінде диалог-егес құрындар.

Диалогте тыңдай білу мәдениеті бірінші орынға шығады.

Коммуниканттардың диалогте бірін-бірі тыңдап, қатысымға түсуі олардың мәдениеттілігін көрсетеді. Сондықтан студенттерге сөйлеу мәдениетімен қоса, тыңдау мәдениетін де үйреткен дұрыс. Диалог арқылы студент сөйлеу мәдениетін игеруге, өзінің сөзін, ойын жалғастыра алуға, әр түрлі тақырыптар төңірегінде сөйлесе алуға, айтылған әңгіме, оқылған әдебиет, мәтін, өнер, кино, т.б. туралы өз ойын білдіруге мүмкіндік алады. Диалогтік тілдесім барысында студенттер жұп болып та, топ болып та, ұжым болып та бір-бірімен тілдік қатысымға түседі. Бұл – диалогтік сөйлеудің өзіндік белгілері. Диалогтік оқыту амал-тәсілі студенттерді сөйлеуге, белсенділікке, өзара пікір алысуға итермелейді. Диалог барысында пікірлесіп тұрған тұлғалар «әрі баяншы, әрі қабылдаушы» қызметін атқарады.

Педагогикалық тілдесімде диалог – тек сұрақ-жауап емес, ол оқу тәрбие үрдісіндегі мақсатты шешуге бағытталған күрделі үдеріс. Диалогта мұғалім сұрақ қояды, жауап береді, оқушылардың ойын дамытады, олардың пікірімен немесе қарсы пікір айтады, яғни бір сөзбен айтқанда, диалогты басқарып отырады. Диалогте сұрау басты рөлге ие. Себебі дұрыс әрі нақты қойылған сұраққа берілетін жауап та сондай болады. Егер сұрақ түсініксіз болса немес жалпылама қойылса, онда жауап та сондай болады. Диалогте тыңдай білу мәдениеті бірінші орынға шығады. Коммуниканттардың диалогте бірін-бірі тыңдап, қатысымға түсуі олардың мәдениеттілігін көрсетеді. Сондықтан студенттерге сөйлеу мәдениетімен қоса, тыңдау мәдениетін де үйреткен дұрыс.

Педагогикалық тілдесімде сабаққа деген жауапкершілік, өз-өзіне сыни көзқараспен қарау; өзінді үнемі жетілдіріп отыру; серіктестердің жұмысына назар аудару маңызды рөлге ие. Студенттерге педагогикалық тілдесімді үйретуде коммуникативтік қабілеттерін дамытуға ықпал ететін педагогикалық тілдесім элементтерін тәжірибелік түрде меңгеруге бағытталған жаттығулар мен педагогикалық жағдайдағы тілдесім жүйесін меңгеруге арналған жаттығуларды пайдаланған дұрыс. Кәсіби педагогикалық тілдесімде сөйлеудің сенімділігі мұғалімнің тілдесімде тілдік бірліктерді сауатты қолдануы, ойын мәнерлі нақты жеткізуі арқылы айқындалады. Бұл мұғалімнің сөйлеу

мәдениетін көрсетеді. Фразаларды сауатты құра білу мұғалімнен грамматикалық ережелерді білуді, тілдік заңдылықтарын жақсы меңгеруді қажет етеді. Мұғалімнің тілдік білімі оның ойын дұрыс жеткізуге, сөйлесімнің мағыналы, мәнді болуына әсер етіп, оқу материалын білім алушының дұрыс қабылдауына септігін тигізеді.

Мұғалім қарым-қатынаста педагогикалық тілдесімде бейвербалді құралдарды да қолданады. Зерттеушілер хабар берудің 7% вербалді құрал арқылы, 38% дыбыстық тіл арқылы, ал 55% бейвербалді құралдар арқылы берілетінін дәлелдеген. Вербалді құралдар арқылы таза хабар берілсе, бейвербалді құралдардан баяншының тыңдаушыға деген қатынасы байқалады. Бейвербалді қатынас адамның психологиялық жай-күйімен тығыз байланысты. Педагогикалық тілдесімде бейвербалді амалдар тұлғаның жеке-психологиялық, әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін көрсетеді. Бұл құрал арқылы тұлғаның ішкі әлемі байқалып, тілдесімнің психологиялық қарым-қатынасына әсер ету арқылы бірлесіп атқарылатын тілдесімнің сәтті болуына көмектеседі.

Әлеуметтік-психологиялық зерттеулерде сөйлеудегі бейвербалді құралдарды бірнеше түрге жіктеп жүр. Олар: кинесика, такесика, проксемика. Коммуникативтік актіде кинесика жиі қолданылады. «Кинесика» қозғалыс деген мағынаны білдіреді. Тіл білімінде кинесика ұғымы қарым-қатынаста қолданылатын кинемалар, мимикалық және пантомимикалық қозғалыстармен байланысты. Бім, дене қимылдары педагогикалық тілдесімде мақсатқа жету барысында әлеуметтік мотивацияға ие болады. Бейвербалды амалдар сөйлеу әрекетінде белгілі бір функцияларды атқарады.

Педагогикалық тілдесімде мұғалім дене қимылдары арқылы немесе ымының көмегімен оқушыларға белгілі бір ескертуі жасауы немесе олардың әрекеттерін қабылдағанын білдіре алады. Мысалы, бас шұлғу, сұқ саусағын көтеріп ескерту жасау, қабағын түю, күлімдеу және т.б. бейвербалды амалдар арқылы оқушымен қарым-қатынас жасайды. Педагогикалық қарым-қатынаста ұлтқа тән паралингвистикалық амалдар басымдылыққа ие болады. Мысалы, қол алысу, алыстан қол көтеру арқылы сәлемдесу, бас ізгеу арқылы сәлемін қабылдау және т.б. бейвербалді амалдар барлық ұлтқа тән болатын болса, қазақ ұғымында әкесінің атын қосып айту қалыптаспаған. Бұл ерсі болып табылады. Сондықтан қазақ мектептерінде оқушылар мұғалімдерін «апай», «мұғалім» деп атаса, орыс мектептерінде «Сәулеш Тургановна», «Гулнара Мауткановна» деп атау қалыпты жағдай. Педагогикалық тілдесімде қолданылатын мәтінді студент баяндау стилімен жазып үйренгені дұрыс. Әрбір берілетін хабарды тыңдаушылардың қалай қабылдайтынын сараптап, ой елегінен өткізуі қажет.

Педагогтің қатысымдық мәдениеті адамдармен қарым-қатынас жасай білуінен байқалады. Педагогтің адамдармен тез арада тіл табыса білуі оның қатысымдық әлеуетінің жоғары екенін көрсетеді. Педагог қарым-қатынас жасау кезінде өзін ұстай біледі, басқа адамның өміріне еркін араласып кете алады. Сондықтан қарым-қатынас жасай білмейтін педагогтар тез шаршайды, өздерінің мамандықтарынан ләззат ала алмайды. Қазақ тілінің салаларын меңгерту барысында қолданылған дәріс және СӨЖ, СОӨЖ жұмыстары студенттерді басқа адамдармен қарым-қатынас жасай білуге көмектеседі. Олар топ мүшелерімен, оқытушымен өзара пікірлесу, әр түрлі жағдаяттарды шешу арқылы қарым-қатынас жасау мәдениетін игеруге талпынады. Жалпы студенттерге сөйлеу мәдениетін үйретуде «Дебат технологиясын» пайдалану ұтымды. Бұл технология бойынша студент әр түрлі ақпарат көздерімен сусындап өз түйінін айта білуі керек. Кез келген мазмұнды талдау барысында өз тобымен ұйымдасып, пікірлесіп, ең ұтымды жауапты іздеуі қажет. Топқа бөлінген студенттер өз сұрақтарына тынымсыз жауап іздеп, өз идеясымен бөліседі. Бұл оларға сол проблема бойынша өз көзқарастарының қалыптасуына, пікірлерін қарсыластарының көзқарастарымен салыстыруға, өз пікірін қорғауға үйретіп, сол проблеманы өздігінен терең зерттеуге итермелейді. Пікірсайыс студенттердің білімдерін жан-жақты жетілдіріп, мәдени деңгейлерін көтереді, басқа адамдарға түсінікпен қарап, олардың пікірлерімен санасуға үйретеді, шешендік өнерге баулиды. Аталған тапсырмалардың нәтижелі болуы мұғалімнің шеберлігімен тікелей байланысты. Әрбір адам өз өмірінде оқушы, тәрбиеленуші, мұғалім рөлін басынан кешіреді. Сондықтан да мұғалім мамандығы ең көне мамандық болып есептелінеді. Қазіргі таңда маманның кәсіби даярлығы жалпы білім берудің фундаментальді, психология-педагогикалық және пән мазмұны туралы арнайы білімін қажет етеді. Сонымен бірге мұғалім өзінің шеберлігін жетілдіру үшін озық педагогикалық технологияларды, озық әдіс-тәсілдерді игеріп, оны сабақ үрдісінде түрлі ақпараттық технологияларды қолдану арқылы тиімді іске асыра білуі шарт. Ғылыми еңбектерде педагогикалық шеберлікті білім, білік, дағдының қолдану қызметін меңгерген өзіндік тұлғалық, тілдік қабілеттерін жетілдірген білім берумен тәрбиелеудің мақсаттарын игерген маманның кәсіби шеберлігімен байланыста қарайды. Ғалымдар педагогикалық шеберліктің құрылымына коммуникативтік қабілетті; диагностикалық қабілетті (оқушылардың жеке және топ ішіндегі қабілеттерін анықтау, нәтижені талдау); психология-педагогика қабілетті; ұйымдастырушылық қабілетті; білімді жеткізе білу қабілетін; зерттеушілік және шығармашылық қабілетті жатқызады. Олардың пікірінше, мұғалім өзінің іс-әрекетін ғылыми теорияға негіздегенде ғана педагогикалық шеберлікке жете алады. Педагог Н.Н.Тарасевич педагогикалық шеберлікті тұлғаның жеке қасиеттерінің кешені тұрғысынан қарастырып, оған мұғалімнің адамгершілік қасиеттерін, кәсіби білімін, педагогикалық қабілетін және педагогикалық техникасын жатқызады [7, 54]. Сондықтан болашақ маманға педагогикалық тілдесіммен бірге оның педагогикалық шеберлігін жетілдіруге көмектесетін жоғарыда айтылған қасиеттерді де үйрету қажет. Ол үшін сабақ үрдісінде түрлі технологиялар мен әдіс-тәсілдерді пайдалану қажет.

Педагогикалық шеберлік сан қырлы, әралуан. Оның күрделілігі мұғалімнің еңбек нысанасының өзіндік ерекшелігімен түсіндіріледі. Шебер мұғалім сабақ үрдісінде, сабақтан тыс уақытта та үнемі ізденіс үстінде жүреді. Осы ізденістің арқасында үлкен жетістіктерге жетеді. Сабақ үрдісінде жаңа технологияларды қолдану арқылы да немесе қолданбай да жоғары нәтижеге қол жеткізуі мүмкін. Ол сабақ үрдісін дұрыс, жүйелі ұйымдастыра білуіне де

байланысты. Мұғалім оқушының сабақтағы белсенділігін, сабаққа деген қызығушылығын әдіс-тәсілдерді ұтымды, орынды қолдана білу арқылы оятады. Сабақты бір сарынмен өтпей, өзгертіп отыру тағы да мұғалімнің шеберлігіне келіп тіреледі. Мұғалімнің шеберлігіне оның білімі, дағдысы, оқушымен қарым-қатынасы, бейімділігі, қабілеті, жүріс-тұрысы, киген киімі, сөйлеген сөзі де кіреді. Міне, осылардың бәрін бір басына жинақтай білген, білімалушыны түсіне білген ұстаз белгілі бір жетістіктерге қол жеткізеді [5, 48].

Талқылау. Педагогикалық тілдесімде студенттің мәдени біліктілігі негізгі рөл атқарады. Мәдени біліктілік оның қатысымдық құзыреттілігімен тығыз байланысты. Студенттің қатысымдық құзыреттілігі тілдік - әдеби тілдік норманы; кәсіби – білім, білік, дағды, іскерлік қасиеттерді; қоғамдық-мәдени-ұлттық және әлемдік мәдени ерекшеліктерді игеру, қоғамдағы ұстамдылық, тілдік этикетті сақтау сияқты құзыреттіліктер тұтастығынан көрініс береді. Соңғы жылдары білімнің бұл түрі «риторикалық білік», «сөйлеу мәдениеті» терминдерімен беріліп жүр. Ғалым А.Қыдыршаевтің пікірінше, риторикалық біліктілікті сақтау үшін әрбір мұғалім төмендегідей кеңестерді басшылыққа алғаны жөн:

- Сөйленер сөзге даярлықты тақырыпқа сай келетін материалдарды талқылаудан бастап, тақырыпты таразылай келе, объективті тұрғыда негізгі ойды нысанаға алу, теориялық жағынан даярлығы мықты, сауатты оқушы ғана сөйленер сөздің нысанасына терең бойлай алмақ. Демек, оқушының білімінің басты бір көрсеткіші оның коммуникативтік мәдениет деңгейі болмақ.

- Келесі заңдылықтың табиғи арнасы ежелгі дәуірден бастау алады. Мәселен, ежелгі оқымыстылардың пікіріне жүгіне айтар болсақ, даналыққа ұмтылушы талантты адам үш түрлі қасиетке ие болуы тиіс: 1) ойлана білу; 2) өз пікірін үйлесімді айта білу; 3) өз міндетін жақсы атқара білуі керек [8, 25].

Мәдениет адамның бүкіл санасын қамтитын, қоғамдық жүйенің толымды қызметін қамтамасыз ететін рухани компонент болып саналады. Ол адамның рухани еңбегінің өнімі, қоғамдық өзгерістер жиынтығының маңызды бір бөлігі болып табылады. Біз мәдениетті тілден бөліп қарастыра алмаймыз. Өйткені, тіл – мәдениеттің бір бөлшегі. Ал мәдениет пен тіл – өркениеттің бір көрінісі. Халықтың тілі мен мәдениеті – студент үшін асыл да қымбатты рухани дүниелер. Осы дүниені педагогикалық тілдесімде түрлі тапсырмалар арқылы оқушы санасына ендіру – мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі.

Қорытынды. Жоғары оқу орнындағы оқытушылар мен студенттердің шығармашылық қарым-қатынасы болашақ мұғалімнің педагогикалық тілдесімінің қалыптасуының ішкі механизмдерін қалыптастырады (өмірлік мәндердің тұрақты иерархиясы, өзінің адамгершілік қағидаттарының жүйесі, кеңейтілген рефлексивті ойлау, өзін-өзі бақылау дағдылары, өзін-өзі ынталандыру және өзін-өзі тану тәжірибесі, оқу, зерттеу, кәсіби-педагогикалық қызметтің жеке тәсілі, креативтілік, басқаның оң бағалаусыз қабылдауы, мағыналық тану, терең өзіндік ойлау). Кәсіби білім тек маманды дайындау және негізгі пәндерді оқыту ғана емес, сонымен қатар қазіргі мәдениеттің күрделі мәселелерінің көрінісі арқылы өзін және әлемді ойлайтын еркін тұлғаның дамуы үшін қолайлы жағдай жасау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Балақаев М. Қазақ тілі білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 592. – 314 б.
2. Оразбаева Ф. Тіл кеңістігі. Шығармалар жинағы. 3 том. – Алматы: «Ан арыс», 2019. – 580 б.
3. Ахмет Байтұрсынұов. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
4. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1993. – 112 б.
5. Рахметова Р.С. Қазақ тілі синтаксисі: қатысымдық-танымдық аспект. Ғылыми монография. Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, «Ұлағат» баспасы, 2014. – 264 бет.
6. Ж.Т.Дәулетбекова., Қ.М.Рай. Сөйлей білу – өнер. – Алматы: Ғылым ордасы, 2013. – 98.
7. Основы педагогического мастерства: Учеб. пособие // Под ред. И.А. Зязюна. – М., 1989.
8. А.Қыдыршаев. Шешендіктануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. – Алматы: Білім, 2000. – 270.

References:

1. Balaqaeв M. Qazaq tıl bılımunıñ мәseleleri. – Almaty: Arys, 2008. – 592. – 314 b.
2. . Orazbaeva F. Tıl кеңістігі. Шығармалар жинағы. 3 том. – Almaty: «An arys», 2019. – 580 b.
3. Ahmet Baitürsynov. Tıl taғыlymy. – Almaty: Ana tılı, 1992. – 448 b.
4. Jūmabaev M. Pedagogika. – Almaty: Rauan, 1993. – 112 b.
5. Rahmetova R.S. Qazaq tılı sintaksisi: qatysymdyq-tanymdyq aspekt. Ғылыми monografia. Almaty: Abai atyndaғы QazҰPU, «Ұлағат» basпасы, 2014. – 264 bet.
6. J.T.Däuletbekova., Q.M.Rai. Sөilei bilu – өner. – Almaty: Ғылым ordасы, 2013. – 98.
7. Osnovy pedagogicheskogo masterstva: Ucheb. posobie // Pod red. İ.A. Zäzюna. – M., 1989.
8. A.Qydyrşaeв. Şeşendiktanudy oqytudyñ ғылыми-ädistemelik negızderi. – Almaty: Bilim, 2000. – 270